

РЕЛЯЦІЯ ПРО МАЗЕПУ 1707 РОКУ



Коментар та переклад джерела,
а також статті Карла-Густафа Гільдебранда
дослідниці-перекладачки **Марини Траттнер**

DOI: 10.5281/zenodo.4672113

© М. Траттнер, 2021. CC BY 4.0

Під час Другої світової війни Український науковий інститут у Варшаві (УНІ) планував надрукувати збірник матеріалів, присвячених Івану Мазепі, в трьох частинах. До третьої частини мала увійти новознайдена реляція про Мазепу 1707 р. Але, на жаль, сталося так, що архівні матеріали з реляцією були втрачені.

За твердженням польського дослідника Р. Потоцького, «архів та бібліотека УНІ спочатку були вивезені до Українського наукового інституту в Берліні. У 1945 році частина матеріалів згоріла дощенту під час бомбардувань, а частина була вилучена та вивезена до Москви»¹.

Я знайшла інформацію про те, що Карл-Густаф Гільдебранд надрукував статтю з перекладом цієї реляції з латини на шведську мову в щорічнику Каролінської спілки за 1935 р.² Примірники цього видання можна знайти в деяких бібліотеках Швеції та в бібліотеці ім. В. І. Вернадського в Києві.

На мій запит щодо цієї реляції, надісланий до Державного архіву Швеції, відповіли, що до 1935 р. архів був організований іншим чином, під час його реорганізації реляція зникла. Де вона знаходиться, наразі невідомо.

Богдан Кентржинський, український історик-емігрант, який після Другої світової війни жив у Швеції та співпрацював із Каролінською спілкою, цитував статтю К.-Г. Гільдебранда з текстом реляції в монографії «Мазепа», виданій 1962 р. шведською мовою³. Але, на жаль, усього тексту реляції він не надав.

Мені пощастило знайти у Швеції один з примірників щорічника Каролінської спілки за 1935 р. зі шведським текстом цієї «новознайденної і новозагубленої» реляції про Івана Мазепу. Я зробила її переклад українською мовою, оскільки вважаю цей документ важливим джерелом інформації для істориків і тих людей, яких цікавить історія України, Польщі та Швеції. Мої коментарі винесені в дужки та позначені «МТ». Примітки самого К.-Г. Гільдебранда подаються в посиланнях із позначкою: «З приміток». Підтвердження інформації, наданій у цій реляції, можна знайти у «Розповіді кароліна», яку я переклала й надрукувала в «Історичній правді»⁴.

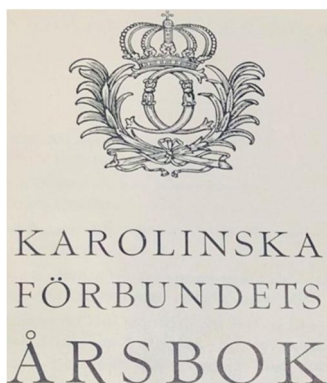
Нижче подається стаття К.-Г. Гільдебранда з реляцією, текст якої виділено курсивом.

¹ Potocki R. Ukrainiński Instytut Naukowy w Warszawie (1930–1939): jego wkład do nauki i kultury ukraińskiej. *Warszawskie zeszyty ukraińoznawcze*. 1998. Z. 6–7. S. 257–266.

² Hildebrandt K.-G. En Relation om Mazepa våren 1707. *Karolinska Förbundets Årsbok*. 1935. S. 157–166.

³ Kentrzhinsky B. Mazepa. Stockholm, 1962. 539 s. В українському перекладі див.: Кентржинський Б. Мазепа / Перекл. зі шведської О. Король. Київ: Темпора, 2013. 496 с.

⁴ Див.: Карл XII в Україні. Розповідь кароліна / Перекл. М. Траттнер. *Історична правда*. 13 січня 2021 р. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/01/13/158807/>.



Зв'язки Івана Мазепи зі шведами до того моменту, коли він остаточно вирішив перейти на бік Карла XII, є малодослідженими. Головним джерелом інформації була невпевнена розповідь довіреної особи й послідовника Івана Мазепи Пилипа Орлика в листі 1721 року, який він написав, намагаючись налагодити стосунки з царем. Недоліки розповіді у листі Орлика можна пробачити, розуміючи те, що він описував давню історію і намагався виразити великоросійські симпатії. Цей занепокоєний гетьман разом із великою кількістю дослідників намагався описати Мазепу як авантюриста, який діяв за власним бажанням, незважаючи на волю та інтереси козаків. Через це цьому джерелу надавалося більше уваги, ніж воно на це заслуговувало. Чим більше українських істориків досліджувало це питання, тим очевиднішим ставало те, що таке бачення Мазепи було безґрунтовним. Сучасний погляд на проблему Мазепи, який різко відрізняється від створеного Орликом, чітко сформулював у 1909 році найвидатніший український історик М. Грушевський.

Для висвітлення загального положення Мазепи та його мотивів почали досліджувати матеріали, яким раніше не надавалося пильної уваги. Ці матеріали, безумовно, дуже цікаві та ілюстративні⁵. Але фактичний перебіг подій у деталях все одно залишається для нас невідомим. Єдиними матеріалами, які проливають світло на ці події, є обширні свідчення перебіжчиків від Мазепи: особливо полковника І. І. Іскри та судді В. Д. Кочубея. Вони не успішно намагалися викрити співучасть Мазепи у злочинах на початку 1708 року. Крім цього більше майже нічого немає. Власні документи Мазепи були знищені після його смерті, документація похідної військової канцелярії зникла, а про архів Станіслава Лещинського нічого невідомо. За таких умов деякі архівні знахідки заслуговують на те, щоб їх надрукували разом із короткими коментарями.

Ідеться про один меморандум, який був доданий до листа Станіслава Лещинського до графа Карла Піпера від 3 червня 1707 року. Він зберігається у Державному архіві Швеції (Kanslipresidentens arkiv. Brev till greve Carl Piper). Документ складається з трьох сторінок формату невеликого листа, акуратно написаного латиною у стилі, який можна побачити в документах у Лісенцице. Стиль розповіді легкий, але не без помилок. Переклад меморандуму на шведську мову надається нижче:

– Розповідь пана вінницького старости з дому Лещинських була відправлена кур'єром з фортеці Камінець 14 травня і прибула сюди 2 червня.

⁵ З приміток: особливо цікава недатована меморія Орлика, написана латиною у часи перебування в Бендерах. В ній описуються причини повстання Мазепи. Документ знаходиться в Державному архіві Швеції у розділі Cosasica. Також цікаві матеріали «Déduction des droits de l'Ukraine», які знайшли в архівах Орлика у Франції, і «Источники Малороссийской истории» / собр. Д. Н. Бантышем-Каменским и изд. О. Бодянским.

Тільки-но вищезгаданий вінницький староста дізнався про те, що генералісимум козаків Мазепа прибув до царя, він одразу ж відправив одну духовну особу до міста Жовква, щоб з'ясувати його наміри, чи планував він стримати ту стару обіцянку, яку він зробив королю Станіславу, прийняти його законне керівництво і підпорядкувати йому всю Україну. Цей вінницький староста добре знав про всі наміри Мазепи. Тільки-но він дізнався про те, що ця духовна особа, яку він давно й добре знав, знаходиться в місті Жовква, то одразу ж прийняв його у себе й заключив із ним – як представником вінницького старости – взаємну клятву зберігати таємницю і розпочати листування, яке мало б організуватися з Камінця, і наказав, щоб наступне повідомлення передали Його Величності Королю Станіславу через раніше згаданого вінницького старосту.

1. Що він – як тільки-но Його Величність запевнила б його у тому, що його прохання буде задоволено, – свято клядеться перед присутнім перед ним і підтверджує те, про що він раніше повідомив короля, а саме про свій намір підпорядкувати йому всю Україну і землі запорожців на певних вигідних умовах, які забезпечать безпеку і честь його і козаків.

2. Московитська військова рада дала йому завдання зібрати сто п'ятдесят (?) тисяч козаків і відправити їх у Червону Русь, щоб підбурити усе місцеве населення на повстання проти польської влади. І вже зараз, на невизначений термін, відправити туди тридцять або сорок тисяч відібраних козаків. Він погодився на це і вже відправив туди сина своєї сестри Войнаровського з тридцятьма тисячами козаків. Для того, щоб підтвердити свої добрі наміри і вірність Його Величності, відповідає він від себе особисто, що як тільки Його Величність підготується до дії проти московитів у Польщі, він одразу відправить посланця до короля із запевненням своєї підпорядкованості й послуху. І вони самі розпочнуть всі необхідні дії. І те, що його оточили 10 000 московитів, не стане цьому завадою. Тому що їх зможуть вбити протягом однієї ночі, коли для цього буде сприятливий момент.

3. Намір царя – уникнути головної битви зі шведською армією, якщо вона не буде розділена на кілька частин; в разі розділення на частини – він планує напасти на той підрозділ, який створить найкращі умови для нападу. Але якщо щось серйозне станеться з ним особисто, він планує відступити з армією до міста Пінськ і чекати там на головну битву. Але надалі (згідно з планом) цар розташується у місті Любартів біля річки Вепр, у чотирьох милях від Люблина разом з приблизно 17 000 військових. Але решта армії, починаючи з міста Брест, розташується біля Вісли, поки не закінчаться повноваження Коронного сейму в Любліні.

4. Вибори короля цар переносить на майбутнє. Пропонуються наступні кандидатури. Спочатку Вишневецький, великий литовський гетьман, навіть якщо він не погодиться і його потрібно буде примушувати силою. Потім Денхофф, так званий маршал республіки. І зрештою Синявський, белзький воєвода і великий коронний гетьман.

5. Він хоче попередити на випадок, якщо шведська армія десь знайде московитський провіант або так званий магазин, і захоче скуштувати щось з нього, то там все отруєно отрутою, яка, як він запевняє, була підготовлена і зберігалася герметично у спеціальних ємкостях. Її перевозили через Україну до Польщі на 40 возах. Цю отруту винайшов француз або італієць.

6. Він прохає Його Величність якомога швидше надати йому впевнену відповідь на його пропозицію.

Реляція описує місію, яка не є невідомою для давньої Мазепинської літератури. Ця духовна персона, з якою гетьман давно знайомий і про яку йдеться в реляції, ніхто інший, як відомий єзуїт Томас Залеський, про справи з яким згаду-

ється в розповідях Орлика та звинуваченнях 1708 року (тут маються на увазі доноси Кочубея та Іскри – М. Т.). І цей візит у місті Жовкві, про який йдеться у реляції, має бути той самий візит, про який пише Костомаров (візит весною 1707 року). Датування дивним чином співпадають. Згідно з даними Костомарова, єзуїт зустрів Мазепу не пізніше 23 квітня. Згідно з реляцією, Залеський встигнув приїхати до Камінця й кур'єр зміг виїхати з цього місця 14, тобто 3 травня за старим стилем. Орлик міг розповісти тільки про останні частини у ланцюгу цих відносин, які йому дозволили побачити. Орлик вважав, що Залеський відповідав за прямий зв'язок зі Станіславом і був відправлений Мазепою у місто Leisnitz. У реляції повідомляється дещо інше. У ній йдеться про те, що Залеський був просто підпорядкованою людиною, яка передавала інформацію. Він взагалі не здійснив цю небезпечну подорож до двору Станіслава, де його легко могли помітити. Він просто надав послугу польському шляхтичу. Цього шляхтича, *capitaneus Winnicensis de domo Leszczynia*, можна легко ідентифікувати. Його звали Казимир Ігнатіус Лещинський і він був вінницьким старостою (латиною *capitaneus*). Він і Станіслав належали до одного роду Лещинських з головою бика на гербі. Своїм спільним походженням вони завдячують воєводи Рафаелю Лещинському у 1500-х роках. Казимир Ігнатіус став з часом каштеляном у Львові і досяг високого чину. Крім цього, він не залишив глибоких слідів в історії. Тим не менш, його роль у цій реляції завдяки родинним зв'язкам значна і важлива в історичному контексті.

У Казимира Ігнатіуса були дві сестри, одна з яких, Вікторія, – дружина великого польського магната – київського воєводи Юзефа Потоцького, а інша – Теофіла – дружина кузина своєї мами краківського воєводи Януша Вишневецького, який займав значне становище у Польщі і був братом славетного головнокомандувача Михайла Вишневецького. Останній у 1707 році дійшов згоди з Сапегою й перейшов на бік шведів. Таким чином, Казимир Ігнатіус мав родичів серед двох провідних родин шляхетного походження, які були у різних контекстах стосовно один одного. І цей зв'язок буде ще вагомішим, якщо ми побачимо, що мати графів Вишневецьких, яка вдруге вийшла заміж за великого литовського маршалка Яна-Кароля Дольського, стала одним із основних персонажів в історії Мазепи. Під іменем «княгиня Дольська» вона добре відома дослідникам як подруга Мазепи та найважливіший посланник його до Станіслава. Зайвим буде розповідати, що вся інтрига розвивалася за польською традицією, тісно пов'язаною з родинними зв'язками та подіями. Одним із поворотних пунктів попередніх зв'язків, про який розповідають кілька дослідників, є зимовий день 1705–1706 року, коли Мазепа став хрещеним батьком дитини Януша Вишневецького та Теофіли Лещинської.

Те, що все доведено, робить історію про Залеського більш цікавою. І його зв'язки ведуть нас до тих самих магнатських родин, до яких належав Казимир Ігнатіус, хоч єзуїт і не був членом цієї групи, а лише підпорядковувався їй. У 1706–1707 роках він був ректором єзуїтської колегії у Вінниці. Він представлявся як польовий капелан Юзефа Потоцького, якщо хтось взагалі пам'ятав про його зв'язки з домами Потоцьких і Вишневецьких.

Немає жодних причин для того, щоб сумніватися в розподілі ролей у реляції між Залеським і вінницьким старостою. Цей останній забезпечив дипломатичний контакт з Мазепою навесні 1707 року⁶. Це деталь, яка описує частину цього дипломатичного апарату, який пов'язував Карла XII з одного боку та Станіслава Лещинського з їхніми союзниками на сході та на півдні з іншого. Без сумнівів, це була мережа дружніх і приватних політичних зв'язків цих магнатських родин, яка зіграла свою вирішальну роль. Той дослідник, який одного дня

⁶ З приміток: одне вже те, що Лещинський організував усі зв'язки і вів листування з фортеці Камінець, яка знаходилася в руках царя і була ключовим пунктом у захисті Польщі, багато чого варте. Сиявський написав царю 6 травня 1707 року. Див. «Письма и бумаги императора Петра Великого. V, стр. 601 – Про Лещинського згадується як про російського полоненого, очевидно, захопленого через шпигунство.

аналізуватиме турецькі, татарські й козацькі зв'язки до російського походу, має надати належну увагу цим обставинам. Тут можна поставити технічне питання щодо джерел: якщо відомості про хитросплетіння переговорів можна було знайти в архівах польських магнатів, то, можливо, згадки про них є і в інших джерелах. Це викликає наступне питання: якщо уся ця східноєвропейська союзна політика, вся ця можливість сконцентрованого нападу на росіянина, яка залишилась важливим фактором в російському військовому поході Карла XII, спрямовується за польською ініціативою і є прямим спадком польської політичної традиції, то вона повинна відповідати певним передумовам у власній історії Швеції. Без детального аналізу подій можна стверджувати, що подібні обставини були і в переговорах з Блискучою Портою, і що польське питання було одним із важливих пунктів у шведській політичній пропаганді стосовно Станіслава⁷.

Реляція цікава ще й з іншої точки зору. Вона надає чіткі докази того, що переговори з Мазепою у той проміжок часу вже набули конкретних форм і стосувалися прямих пропозицій, прямих вимог і обіцянок з боку самого гетьмана. Дивно, що Мазепа планував перейти на бік Станіслава, тільки-но той прибув би до Польщі і приготувався б до війни. Очевидно, що люди у канцелярії Станіслава бажали трактувати все в позитивному світлі, але ця реляція підтверджує, що їхня поведінка не була безпідставною, а мала реальне підґрунтя. І вже одна ця обставина, що це все можна довести, цікава сама собою. Це також дає певне підґрунтя тим даним, які ми знаходимо у Нордберга, що Мазепа у жовтні 1707 року пообіцяв перейти на бік Карла XII разом з козацьким військом, яке перебувало у Польщі⁸.

Згідно з інформацією Нордберга, шведський король відхилив цю пропозицію. Він недооцінив бойову готовність козацького війська в порівнянні з регулярною армією і подумав, що не варто було чимось жертвувати в той момент і розділяти з ним честь визволення Польщі. Він переніс вирішення цього питання на момент свого російського військового походу. Твердження Нордберга не мають доказів. Про них не можна сказати більше, ніж те, що це схоже на рішення короля в цих обставинах. Але необхідно також проаналізувати, наскільки надійними були обіцянки гетьмана. Згідно з реляцією, Мазепа з великою кількістю козаків повинен був увірватися до Червоної Русі, 30 000 козаків були вже відправлені під керівництвом сина його сестри Войнаровського і їхня кількість мала збільшитись. Ці дані – які підтверджують бажане у дружбі гетьмана – дивним чином відрізняються від усіх відомих джерел. Пункти Петра I до Мазепи 25 квітня 1707 року були збережені. Вони очевидно підсумовують весняні плани та цілі, принаймні ті, які стосувалися рішень останньої військової ради, принаймні щодо Мазепи. Крім того, цих планів, вочевидь, дотримувались. Вони базувалися на суто оборонних завданнях для козацького війська. Мазепа мав забезпечити укріплення Києва й Печерського монастиря, сконцентрувати там військо, а потім відправити певну кількість козаків до Волині, не так далеко від Києва. Група з 5 000 обраних козаків мала б поїхати до Любліну. Ці 5 000 згадуються в інших актах. Вони знаходилися під керівництвом Войнаровського⁹. Його напад – зі значно меншою кількістю козаків, ніж вказав Мазепа, – не був схожий на підготовку великої військової операції в Польщі та був незалежною від цього подією іншого характеру. Судячи з усього, дані про цю подію є ядром правди в цій реляції. Звичайно, можна подумати, що гетьман вірив у те, що він писав, і писав це з найкращими намірами, маючи на увазі те, про що він почув і що він планував здійснити. Але з його привабливих пропозицій нічого не здійснилося у реальнос-

⁷ З приміток: Улоф Гермелін писав 29 листопада 1707 року: «Але я знаю з новин з польського двору, що Турок бажав би заключити більш тісний союз з Його Величністю». Лист від Улофа Гермеліна Самюелю Барку. Надрукований С. Ф. Розеном у 1913 році, стор. 142.

⁸ З приміток: І. Нордберг. «Історія Карла XII», том 1, стор. 289.

⁹ З приміток: Письма. V, стор. 190. Петро I до Мазепи 19 серпня 1707 року. а. а. VI, стор. 44, порівн. зі стор. 228.

ті¹⁰. Переговори з Мазепою мали не досить чітку базу. Лише його обіцянки та політична кон'юнктура були чітко зрозумілими. Але ні польська політика, ні зміни у політиці західноєвропейського альянсу, ні переговори з козаками не допомогли досягти найважливішої мети – визначної перемоги шведської армії над армією царя.

Траттнер Марина – магістр європейського ділового права, журналіст, перекладач, автор блогу «Наша історія МТ» (Björkstigen 3, 24732 Södra Sandby, Sverige).

Trattner Marina – Master of European Business Law, journalist, translator, blogger «Наша історія МТ». (Björkstigen 3, 24732 Södra Sandby, Sverige).

E-mail: marina.trattner1@gmail.com

Дата подання: 12 березня 2021 р.

Дата затвердження до друку: 27 березня 2021 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Траттнер М. Реляція про Мазепу 1707 року. *Сіверянський літопис*. 2021. № 1. С. 100–105. DOI: 10.5281/zenodo.4672113.

Цитування за стандартом APA

Trattner, M. Реляція про Мазепу 1707 року [Report about Mazepa in 1707]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 1, 100–105. DOI: 10.5281/zenodo.4672113.



¹⁰ З приміток: Орлик описував наміри Мазепи та повідомляв, що Мазепа лише хотів зачекати на результати битви.